

Margrét Jónsdóttir

Um *ærsl*, *busl* og *usl* í orðasamböndum¹

1 Inngangur

Í því sem hér fer á eftir verður sjónum einkum beint að tveimur íslenskum orðasamböndum, fyrst og fremst *ærsl* og *busl* en einnig *usl* og *busl* ásamt þeim fylgiorðum sem fara með samböndunum. Skoðaðar verða heimildir um þessi sambönd og jafnframt verður reynt að rekja sögu þeirra í málinu.

Efnisskipan greinarinnar verður sem hér segir. Í öðrum hluta verða raktar heimildir úr orðabókum. Í þeim þriðja verður gerð grein fyrir beinum notkunarheimildum. Í fjórða hluta er örstuttur kafli um orðasambandið *pêle-mêle*. Það er franskt að uppruna en var og er notað í dönsku. Eins og lesa má í öðrum kafla þýddi Gunnlaugur Oddsson það m.a. með *ærsl* og *busl*. Í fimmta hluta verður rætt um parasambönd og eðli þeirra. Í þeim síðasta verða örstutt lokaorð.

¹Þakka ber ókunnum yfirlesara/yfirlesurum mjög gagnlegar ábendingar. Aðalsteini Eyþórssyni, Áslaugu J. Marinósdóttur, Gunnlaugi Ingólfssyni, Magnúsi Hauksyni, Oddnýju G. Sverrisdóttur og Peter Weiss skal líka þakkað fyrir veitta aðstoð af ýmsum toga. Þess skal jafnframt getið að Pétur Halldórsson hjá RÚVAK spurðist fyrir um orðasambandið í úttvarpsþætti nýlega en hafði ekki árangur sem erfiði. En honum ber líka að þakka.

2 Heimildir úr orðabókum

Í orðabók Gunnlaugs Oddssonar (1991:212 (1819)) segir m.a. undir flettunni *ærsl*:

- (1) **ærsl**... á *ærsl* og *busl* - > *pêle-mêle*²

Undir *pêle-mêle* segir svo (bls. 67):

- (2) *pêle-mêle*... upp og nidr, á æsl [svo] og *busl*.³

Orðasambandið með *ærsl* og *busl* er að finna hjá Sigfúsi Blöndal (1920–1924:121, undir *busl*). Þar segir:

- (3) **busl** ... 3. (hávaði), Støj, Tummel: *allt er komið í ærsl* og *b.[usl]*

Hér er merkingin ‘hávaði’ og því frábrugðin því sem lesa má út úr (1) og (2) þar sem vísað er til óreiðu. Í *ÍO* (= *Íslensk orðabók* 2002) er orðasambandið *ærsl* og *busl* ekki nefnt. Þar er hins vegar afbrigðið með *usl* og *busl* undir flettunni *usl* (bls. 1662) og merkingin vísar til óreiðu rétt eins og í (1) og (2):

- (4) **usl** HK · *kliður*, *busl*, *ys*, *þys* > *allt er komið á usl* og *busl* þ.e. á ringulreið, í glundroða

Þetta sama afbrigði er í *Íslenskri samheitaorðabók* (1985:513) undir flettunni *ringulreið*.

Sem fyrr segir er orðasambandið með *ærsl* og *busl* ekki að finna í *ÍO*, aðeins það með *usl* og *busl*. Og það kemur ekki á óvart að flest bendi til þess að sambandið með *ærsl* og *busl* sé flestum ókunnugt nú, t.d. eru engin dæmi um það í talmálssafni *OH* (= Orðabók Háskólans). Á Netinu eru þó nokkur dæmi en við nánari skoðun má rekja þau öll nema eitt til fyrirlestrar um sálmabók þá sem kölluð var *Leirgerður*. Í þeirri bók er vísa með þessu orðasambandi, sbr. (6) í þriðja hluta. Dæmið sem eftir er sýnir heldur ekki sjálfstæða notkun orðasambandsins; um það verður rætt í lok þriðja kafla. Engin dæmi fundust um sambandið

²Hjá Gunnlaugi er *pêle-mêle* skrifað með öfugum broddi. Eldri mynd sambandsins er *pesle-mesle* sem skv. *Dictionnaire historique de la langue française* (1998:2636) er sagt vera orðið til úr *mesle-mesle*. Af upprunaástæðum, þ.e. vegna *s*-ins, er því rétt að hafa hatt yfir *e*-inu enda er þannig farið að í þeim frönsku orðabókum sem koma við sögu hér á eftir. Í þessari grein verður stafsetningin samræmd og því ávallt ritað *pêle-mêle* án tillits til rithátta hverju sinni.

³Í *Fransk-íslenskrri orðabók* (1995:799) er *pêle-mêle* þýtt á svipaðan hátt: *pêle-mêle*... ‘tvist og bast; í óreiðu/einni bendu, í hrúgu; á rúi og stúi’.

með *usl* og *busl*. Það er hins vegar að finna í *ÍO* og *Íslenskri samheita-orðabók* eins og fram hefur komið.

3 Notkunarheimildir

Nokkur dæmi eru um orðasambandið með *ærsl* og *busl* í söfnum *OH*.⁴ Áður verður þó að geta eins dæmis en það er úr þýðingu Jón Ólafssonar úr Grunnavík á Nikulási Klím, sbr. *ROH* (= *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans* undir *busl*). Þar er talað um *ærsl* og *busl* í ákveðnu samhengi.

- (5) ... því eg gjörðe hjer so mikinn óróa, *ærsl*, *busl* og um-
brot, sem hinn hafði gjörðt í vorum efna heime.
JÓlGrvKlím, 221 Aldur: 18m

Ekki er hægt að líta svo á að *ærsl* og *busl* sé hér raunverulegt orðasamband eins og sjá má í dæmunum hér á eftir enda standa sögn og/eða forsetning ekki með orðaparinu. Og það skiptir líka máli að hér er *ærsl* notað í stað *ærsl*. Þannig verður hljóðlíkingin við *busl* fjarlægari.⁵ Á hinn bóginn gæti orðavalið bent til þess að höfundur hafi þekkt orðasambandið, a.m.k. er merkingin ekki alveg ókunn.

Elstu skráðu dæmin um orðasambandið eru frá um 1800. Það er úr vísu sem Finnur Magnússon orti árið 1802 og tilefnið var útkoma sálmabókarinnar 1801⁶; í daglegu tali er sú bók jafnan nefnd *Leirgerður*; á hana var minnst hér á undan. Textinn (vísuþrot), sem tekinn er úr handritinu Lbs. 1754 4to, innskotsblað á milli bl. 16 og 17 (eignað Finni), er svohljóðandi:

- (6) Allt er komið í *ærsl* og *busl*,
Andleg sálma er orðin bók
Andskotalaust rusl.

⁴Öll dæmin sem nefnd verða eru byggð á söfnum Orðabókarinnar. Það skal hins vegar tekið fram að þau hafa verið skoðuð sérstaklega og stundum aukið við það samhengi sem er á seðlinum hverju sinni.

⁵Í nútímamáli eru *ærsl* og *ærsl* til hlið við hlið, sbr. *ÍO*. Þess ber að geta að langflest hvorugkynsorð með *æ* sem stofnsérhljóð enda á *i*. Orð með *u* í stofni gera það hins vegar aldrei.

⁶Dæmi úr textasafni *OH* leiddi greinarhöfund að texta Finns Magnússonar (6). Dæmið er úr *Gesti* (2. bindi, bls. 119), ritsafni sem Gils Guðmundsson gaf út (1985).

Um þetta segir Finnur (á sama stað):

- (7) Eg kvað þessar vísur 1802... Talshátturinn „Allt er komið í *ærsl* og *busl*“ tíðkaðist síðan, um þær mundir, á Suðurlandi; hvört enn, veit eg ekki.

Í (8) eru dæmi úr *ROH* (undir *busl*).⁷

- (8) a. Tíundarstatútunni sé í svo mörgum greinum ekki fylgt nú, að allt komizt á *ærsl* og *busl*, ef menn vildu fara að fylgja henni stranglega.
Ldsyrd VI, 367 (1852) Aldur: 19m
- b. ... enn ef alt kemst á *ærsl* og *busl*, geta menn trúað, að enn fleiri Bakka bræðra nótar villist inn á þingið enn nú eru þar.
Fjallk 1897, 153 Aldur: 19s
- c. Hið náttúrlega og yfirnáttúrlega var í óendanlegum ruglingi hvað innan um annað; það var eins og „allt væri komið í *ærsl* og *busl*“.
Þjóð 1889, 208 Aldur: 19s

Hér á undan í (4) var minnst á sambandið með *usl* og *busl*. Um það eru eftirtalin dæmi í söfnum *OH*:⁸

- (9) a. allt er komid á *usl* og *busl*.
Lbs. 220 8vo, bls. 61, undir *busl*⁹
- b. Við sjáum þá hvað setur, enda verður allt á *usli* og *busli*, einlæggar fylkja-kosningar.
SGStBR I, 283 Aldur: 19s20f (skrifað 1911)

⁷Úr þessu dæmasafni úr *ROH* er sleppt einu dæmi úr *Austra* (1884) þar sem ekki hefur tekist að sannreyna það (vegna rangs blaðsíðutals). Auk þess er sleppt tveimur dæmum sem eru samhljóða (6). Jafnframt verður að geta hér eins dæmis úr *ROH* (undir *busl*):

- a. með þýzku orðatiltæki „Thun und treiben“ (*ærsl* og *busl*).
Nf II, 33, 19m

Í orðabók Jóns Ófeigssonar (1953:635–636) er *Treiben* undir flettunni *treiben*; *sein Tun und Treiben* er þýtt sem ‘athafnir hans og hegðun’. Af orðasambandabók *Duden* (1992:739–740, undir *tun*) má ráða að sambandið sé notað í formlegu máli. Nafnorðið *Tun* er sagnanafnorð af sögninni *tun* ‘gera’ og *Treiben* er sömuleiðis sagnanafnorð, af *treiben* ‘drífa, reka, elta; gera’. Merking nafnorðanna er í þessu samhengi sú sama. Sú óreiðu- eða ringulreiðarmerking sem einkennir *pêle-mêle* er því hér víðs fjarri.

⁸Hér verður líka að geta tveggja dæma með *usl* og *busl* þar sem merkingin er ljóslega ‘hávaði’, sbr. einnig Sigfús Blöndal (1920–1924: 896, undir *usl*). Notkunin er því nokkuð ólík því sem er í (8) og (9).

Tvennt vekur einkum athygli. Séu dæmin *um ærsl/usl og busl* skoðuð í heild sést að sögnin *koma* (með *vera*) kemur langoftast við sögu en líka *komast*; í (9b) er sögnin *verða* í stað *vera*; þar er hins vegar hvorki *koma* né *komast*. Sögninni fylgir ávallt forsetning, ýmist *í eða á*. Í annan stað kemur í ljós að dæmin eru öll frá 19. öld nema b.-dæmið í (9). Því eru ummæli Finns Magnússonar, sbr. (7), frá árinu 1802 forvitnileg. Hann tengir notkunina á orðasambandinu Suðurlandi. En hann segir svo: „hvört enn, veit eg ekki“. Hvort Finnur er með þessum orðum að tengja sambandið við Suðurland eða vísa til notkunarinnar skal ósagt látið. Dæmin úr *ROH* sýna á hinn bóginn dæmi sem ná fram á 20. öld og engin sérstök ástæða er til að tengja þau Suðurlandi.

4 Um *pêle-mêle*

Eins og fram kom í upphafi annars hluta þýddi Gunnlaugur Oddsson orðasambandið *pêle-mêle* m.a. með *ærsl og busl*, sbr. (1) og (2). En hvað er um *pêle-mêle* að segja? Er hægt að rekja sögu þess á einhvern hátt?

Í *Nudansk Ordbog* (1982:715) er orðasambandið *pêle-mêle*, sem þýtt er með ‘hulter til bulter’, sagt komið úr frönsku.¹⁰ Í *Dictionnaire historique de la langue française* (1998:2636) má sjá að það er gamalt og jafnframt að dæmi eru um þá óreiðumerkingu sem rætt var um í öðrum hluta frá 1596. En hvenær skyldi *pêle-mêle* fyrst koma fyrir í dönsku? Um það er ekki gott að segja. Þó er sambandið að finna í orðabók frá 1807 um erlend orð í dönsku eftir Carl Friedrich Primon; þar er það þýtt á dönsku með almennum orðum en ekki orðasambandi: ‘iblandt

-
- a. ... þeir [hverirnir] gjósa báðir undir eins, og heyrast *uslið og buslið* í þeim langar leiðir,...
- ÞThFerð II, 200, 19s20f
- b. ...að menn urðu varir við mikið *usl og busl*, ræskíngar, andvörp og stundur frammí bíslaginu, líkt og þar væri skipshöfn að farast, en það var prófasturinn.
- HKLSalka 1959, 102, 20m

Þess má geta að Sigfús Blöndal tilgreinir einmitt dæmið frá Þorvaldi í bók sinni. Hvort Halldór kynntist *usl og busl* hjá Sigfúsi skal ósagt látið. En í þessu sambandi er við hæfi að rifja upp orð Guðrúnar Kvaran (2002:220) um Halldór: „Meðal annars þaulþekkti hann orðabók Sigfúsar Blöndals og nýtti sér hana til hins ítrasta.“

⁹Handritið Lbs. 220 8vo er íslensk orðabók frá fyrri hluta 19. aldar. Margt bendir til þess að Hallgrímur Scheving hafi verið höfundurinn. Sjá nánar Guðrúnu Kvaran (1988:54). Gunnlaugur Ingólfsson benti á þetta dæmi; það kemur úr ‘gulu seðlunum’.

¹⁰Í *Dansk-íslenskri orðabók* (2004:592) segir að *pêle-mêle* þýði ‘óreiða, ringulreið’.

hverandre, broget, i hverandre'. En eins og fram kemur hjá Jóni Hilmari Jónssyni (1991:xv) studdist Gunnlaugur Oddsson m.a. við þá bók við samningu bókar sinnar.¹¹ Hvort Gunnlaugur kynntist *pêle-mêle* í gegnum bókina er hins vegar engin leið að fullyrða.

Hér áður hefur oftlega verið minnst á óreiðumerkinguna í *pêle-mêle*. Því má bæta hér við að í þýsku er *pêle-mêle* í óreiðumerkingu af einhverjum toga að finna í framandorðabók *Duden* (2005:777). Í ensku merkir sambandið *pell-mell* eitthvað svipað (Onions 1967:663) og eru dæmi um það frá 17. öld í þessari mynd en frá 16. öld sem *pelly melly*.

5 Um parasambönd og eðli þeirra

Í *Nudansk Ordbog* (1982:715) er *pêle-mêle* þýtt með 'hulter til bulter' eins og áður hefur komið fram. Í fransk-enska hlutanum af Collins-Robert... (1987:510) er *pêle-mêle* m.a. þýtt með 'higgledy-piggledy'. Í báðum þýðingunum er því spilað á hljómræma eiginleika.

Eins og lesa má í (2) þýddi Gunnlaugur Oddsson orðasambandið *pêle-mêle* á tvennan hátt. Annars vegar með *upp* og *niður*, hins vegar með sambandi með *ærsl* og *busl*. Á þessum samböndum er nokkur munur. Í sambandinu *upp* og *niður*¹² liggur áherslan á sérhljóðunum. Sambandið með *ærsl* og *busl* er hins vegar af svoltið öðrum toga. Það er fyrst og fremst vegna endurtekningar samhljóðanna þar sem röðin *-sl* er endurtekin og í sambandinu með *usl* og *busl* bætist svo sérhljóðið við. Það er því innrím sem felst í endurtekningu sem skiptir höfuðmáli. Jón G. Friðjónsson (1997:ix) segir innrím eitt það sem einkennir orðatiltæki. Hann nefnir ýmis dæmi máli sínu til stuðnings. Þar má t.d. nefna *nótt sem/og nýtan dag*, þar sem er stuðlasetning á *n* í framstöðu auk þess sem röðin *Vt-* skiptir máli í innstöðu. Þetta samband er þekkt frá fyrri hluta 19. aldar (Jón G. Friðjónsson 1997:235) en líka má t.d. nefna *réttur og sléttur* og *vinna hvorki né spinna*. Bæði samböndin eru af sama toga og sambönd með *ærsl* og *busl* og *usl* og *busl*. Jón (bls. 206) nefnir líka þá athyglisverðu staðreynd að í sambandinu *eftir hlátur kemur grátur* er þolfallið *grátur* notað innrímisins vegna en ekki *grát*.

¹¹Það skal tekið fram að skrif Jóns Hilmars um áhrif Primons á verk Gunnlaugs urðu til þess að greinarhöfundur fékk Magnús Hauksson, lektor í Kaupmannhöfn, til að skoða bókina. Og þar fann hann dæmið.

¹²Jón Friðjónsson (1993:460) segir að orðasambandið *upp* og *niður* sé þekkt frá upphafi 17. aldar

Þetta samband er úr Guðbrandsbiblíu. Mörg fleiri innrímssambönd er þar að finna, t.d. samböndin *vinna hvorki né spinna* (bls. 367), *fríðurinn nærir, ófríðurinn fortærir* (bls. 205) og *hneigja sig og beygja* (bls. 309). En Jón nefnir líka önnur sambönd eins og t.d. *réttur og sléttur* sem er frá 16. og 17. öld (bls. 148) og *með ráð(um) og dáð(um)* frá 15. öld (bls. 193). Í ROH má lesa að elstu dæmi um sambandið *á rúi og st(r)úi* eru frá 17. öld.

En það er ekki aðeins hljómræna endurtekningu að finna í samböndunum með *ærsl og busl* eða *usl og busl*. Endurtekningin er líka merkingarleg þar sem nánast sama merkingin kemur fyrir í tvígang. Í íslensku eru önnur dæmi af sama toga, t.d. *arga og garga, veina og kveina, væla og skæla, úa og grúa og á rúi og st(r)úi*. Í þessum samböndum er raunar meiri endurtekning en í sambandinu með *ærsl og busl* þar sem sama stofnsérhljóðið auk niðurlagsins er í hverju pari fyrir sig. Þau líkjast því meira sambandinu með *usl og busl*. Í samböndunum *tangur og tetur* eða *sorg og sútt* er aðeins merkingin endurtekin.

Einkenni parasambanda geta verið fleiri. Ýmsir, m.a. Cooper og Ross (1975:71 o.áfr.), hafa fjallað um eðli slíkra sambanda af ýmsum gerðum í ensku. Þeir gera ráð fyrir að flokka megi samböndin í sjö meginflokkka. Sé sambandið með *ærsl og busl* skoðað í því ljósi sést að það getur auðveldlega fallið undir tvær viðmiðanir þeirra. Þar ber fyrst að nefna að það þykir dæmigert að hindrunarhljóð/hljómleysingi (e. obstruent) skuli vera í framstöðu orðsins *busl* þar sem samhjóðið er aðeins eitt. Það telst líka dæmigert að sérhljóðið í fyrra orðinu (eða a.m.k. seinni hluti þessa tvíhljóðs), þ.e. *ærsl*, skuli vera fram-mælt en uppmælt í *busl*, því síðara. Á hinn bóginn skiptir það ekki máli um sambandið með *usl og busl* enda sérhljóðið eitt og hið sama.¹³ Ein viðmiðana Cooper og Ross er sú að í seinna orðinu séu fleiri samhjóð í framstöðu en í því fyrra. Orðið *ærsl* hefst ekki á samhjóði. En sé viðmiðunin túlkuð svo að það geti talist eðlilegt gangvart framstöðusamhljóðinu í *busl* gæti sambandið *ærsl og busl* fallið undir þrjár viðmiðanir.

Nú vaknar sú spurning hvers vegna Gunnlaugur Oddsson kaus að þýða erlent orðasamband með íslenskum orðasamböndum, hvort

¹³Sé orðasambandið *upp og niður* skoðað út frá hugmyndum Cooper og Ross þá er helsta einkenni þess að fyrra orðið er styttra en það síðara. Þetta er í raun lögmál kennt við þýska málfræðinginn Otto Behagel. Skv. því kemur lengsta orðið síðast í röð þeirra orða sem hafa sama vægið. Sjá nánar Collinge (1985:241).

sem það er *upp og niður* eða *ærsl og busl* með fylgiorðum. Fyrirmyndina að því að nota íslensku gæti hann hafa sótt til Primons sem notaði dönsku í skýringum sínum. Það skilur hins vegar á milli Gunnlaugs og Primons að Gunnlaugur þýðir erlent orðasamband með íslenskum orðasamböndum. Primon notaðist hins vegar ekki við orðasamband heldur einungis almennt orðafar, þ.e. 'iblandt hverandre, broget, i hverandre', sbr. líka fjórða hluta hér að framan. Þriðji möguleiki Gunnlaugs hefði verið að þýða erlent orðasamband með orðasambandi úr erlendu máli. Skv. Ásgeiri Blöndal Magnússyni (1989: 360) kom orðasambandið *holt og bolt* inn í íslensku úr dönsku á 18. öld. Það hefði t.d. getað þjónað vel sem þýðing á *pêle-mêle* rétt eins og í nútímadönsku. En þá leið valdi Gunnlaugur ekki enda ekki í samræmi við afstöðu hans til málsins. Í því sambandi er vert að vísa til orða Jóns Hilmars Jónssonar (1991:xxxii) sem hefur skoðað orðafarið í orðabók Gunnlaugs, m.a. í ljósi hreintungustefnunnar. Hann segir m.a.:

- (10) Sú mynd sem birtist í orðabók Gunnlaugs Oddssonar og öðrum ritum hans að þessu leyti er býsna margbrotin og raunar harla sundurleit. Sú meðvitaða hreintungustefna og málhreinsun sem síðar verður ríkjandi er lítt komin til sögunnar því ýmissa danskra áhrifa gætir í orðafari og setningaskipan sem síðar var lögð mikil áhersla á að útrýma. En engu að síður er orðfærið mótað af eindreginni viðleitni til að tjá sig á skýru og meitluðu íslensku máli um nýstárleg fyrirbæri.

Í ljósi þessara orða Jóns Hilmars er sá kostur sem Gunnlaugur velur eðlilegur og í sjálfu sér til fyrirmyndar frá sjónarhóli nútímamálvöndunar. En hvort sem það var hann sem fyrstur þýddi *pêle-mêle* með *ærsl og busl* eða ekki (enda þótt hann væri ekki sá fyrsti til að nota orðasambandið sem slíkt) breytir það ekki þeirri staðreynd að þýðingin nær ekki þeim hljómrænu eiginleikum sem *pêle-mêle* hefur; *upp og niður*, sbr. (2), breytir þar heldur engu. En það eru einmitt þessir hljómrænu eiginleikar sem hafa orðið fyrirmyndir í öðrum málum, sbr. dönskuna *hulter til bulter* og enskuna *higgledy-piggledy*. Á hinn bóginn hefði Gunnlaugi tekist betur upp hefði hann notað sambandið *usl og busl* enda endurtekningin meiri.

6 Lokaorð

Hér á undan hefur verið dreginn saman örlítill fróðleikur um orðasambönd sem flestum eru ókunnug nú. Úr litlu er að móða enda heimildirnar litlar. Þær eru allar ritmálsbundnar. Engin leið er að skýra hvers vegna orðasamböndin með *ærsl* og *busl* og *usl* og *busl* í viðeigandi umhverfi virðast nánast hafa horfið úr málinu, a.m.k. ef marka má ritmálsheimildir.

Heimildir

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Collinge, N. E. 1985. *The Laws of Indo-European*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Collins·Robert French~English English~French Dictionary. 1987. Second Edition. London, Glasgow & Toronto: Collins. New York: Harper & Row.
- Cooper, William E. og Ross, John Robert. 1975. World Order. *Papers on the Parasession on Functionalism* April 17. 1975, bls. 63–111. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Dictionnaire historique de la langue française*. 1998. Ritstjórar: Alain Rey [aðalritstjóri], Marianne Tomi, Tristan Hordé, Chantal Tanet. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Duden*. 1992. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. Band 11. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Duden*. 2005. Fremdwörterbuch. 8., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion. Band 5. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Dönsk-íslensk orðabók*. 2004. 2. útgáfa. Ritstjóri Halldóra Jónsdóttir. Reykjavík: Mál og menning.
- Frönsk-íslensk orðabók*. 1995. Ritstjóri: Þór Stefánsson. Örn og Örlygur hf. Reykjavík, Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Gils Guðmundsson. *Gestur. Íslenskur fróðleikur gamall og nýr*. 2. Gils Guðmundsson safnaði efninu. Reykjavík. 1985.

- Guðrún Kvaran. 1988. Séröfn orðabókar Háskólans. *Orð og tunga* 1:51–64.
- Guðrún Kvaran. 2002. Úr fórum Halldórs Laxness. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 24:219–235.
- Gunnlaugur Oddsson. 1991 (1819). *Orðabók sem inniheldur flest fágæt, framandi og vandskilin orð er verða fyrir í dönskum bókum*. Ný útgáfa með íslenskri orðaskrá. Jón Hilmar Jónsson sá um útgáfuna ásamt Þórdísi Úlfarsdóttur. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- ÍO = *Íslensk orðabók*. 2002. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. Ritstjóri: Mörður Árnason. Reykjavík: Edda.
- Íslensk samheitaorðabók*. 1985. Ritstjóri: Svavar Sigmundsson. Reykjavík: Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur Háskóla Íslands.
- Jón G. Friðjónsson. 1993. *Mergur málsins. Íslensk orðatiltæki, uppruni, saga og notkun*. Reykjavík: Örn og Örlygur, Bókaklúbbur hf.
- Jón G. Friðjónsson. 1997. *Rætur málsins. Föst orðasambönd, orðatiltæki og málshættir í íslensku biblíumáli*. Reykjavík: Íslenska bókaútgáfan.
- Jón Hilmar Jónsson. 1991. Um orðabók Gunnlaugs Oddssonar. Í: Gunnlaugur Oddsson. 1991 (1819). *Orðabók sem inniheldur flest fágæt, framandi og vandskilin orð er verða fyrir í dönskum bókum*, bls. ix–xxxvii. Jón Hilmar Jónsson sá um útgáfuna ásamt Þórdísi Úlfarsdóttur. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Jón Ófeigsson. 1953. *Þýzk-íslensk orðabók. Deutsch-isländisch Wörterbuch*. Önnur útgáfa. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja h.f.
- Nudansk Ordbog*. 1982. 11. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. København: Politikens Forlag.
- Onions, C. T. 1966. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by C. T. Onions. Oxford: The Clarendon Press.
- ROH = *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans*. Vefsíða OH: www.lexis.hi.is
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslensk – dönsk orðabók*. Reykjavík.

Vísanir til dæma úr söfnum Orðabókar Háskólans

- Austri = *Austri*. 1. árgangur. Seyðisfirði. 1884.
- Fjallk = *Fjallkonan*. 14. árgangur. Reykjavík. 1897.
- HKLSalka = Halldór Kiljan Laxness. *Salka Valka*. Reykjavík. 1959.

JÓlGrvKlím = Ludvig Holberg: Nikulás Klím. Íslenzk þýðing eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík. Jón Helgason bjó til prentunar. Kaupmannahöfn. 1948. *Íslenzk rit síðari alda* 3.

Ldsyrd = *Landsyfjerréttardómar og hæstaréttardómar í íslenzkum málum 1802–1873*. VI. 1845–1852. Reykjavík 1946–1950.

Nf = *Norðanfari*. 2. árgangur. Akureyri. 1863.

SGStBR = Stephan G. Stephansson: *Bréf og ritgerðir* 1. Reykjavík. 1938.

Þjóð = *Þjóðólfur*. 41. árgangur. Reykjavík. 1889.

ÞthFerð = Þorvaldur Thoroddsen. *Ferðabók*. Skýrslur um rannsóknir á Íslandi 1882-1898. Annað bindi. Kaupmannahöfn. 1914.

Handritin *Lbs. 1754 4to* og *Lbs. 220 8vo* eru á handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns.

Abstract

On ærsl, busl and usl in Icelandic idioms

In Icelandic literary sources, idioms containing the word pairs *ærsl og busl* or *usl og busl* are found (always with different determiners). Examples almost exclusively stem from the 19th century, the oldest (*ærsl og busl*) dating from 1802.

At present, these idioms seem to have been almost universally forgotten, even though *usl og busl* is found in the latest edition of *Íslensk orðabók* (2002). In the paper, the story of these idioms is traced and remarks on the nature of such idioms and some their properties are included.

Lykilorð:

Icelandic idioms

Margrét Jónsdóttir

Hugvísindadeild Háskóla Íslands

Árnagarði við Suðurgötu

IS-101 Reykjavík.

mjons@hi.is